

HOL ÉR VÉGET A TÖRTÉNETI VÁROS?

– a XXII. Országos Műemléki Konferencia és a Műemléki Világnap alkalmából
Sopronban tartott előadás –

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

A megtisztelő felkérés nyomán igyekszem válaszolni az előadás címében nekem feltett kérdésre. Ez az igyekezetem némi nehézségbe fog ütközni, mert nem vagyok biztos benne, hogy tudom: mit értsünk városon, mit jelent a „történelmi” jelző, és végül mit az, hogy „véget ér”? Ráadásul azt hiszem, hogy a kérdés nem azt jelenti, hogy hogyan lehet *lehatárolni* a történelmi várost, hanem hogy *hol ér véget*? Vagyis a kérdező – akarva, akaratlan – különbséget tesz a *lehatárolás* és a *véget érés* között. Ezzel a látszólag apró jelentéstani résszel mindjárt vissza is fogok élni. Előtte azonban talán érdemes történetileg visszatekintve megállapítani, hogy már az ókori városok fejlődése is rendre túlsordult a városfalakon, hiszen a nagy területigényű létesítményeket, később a vágóhidat vagy a bőrcserző műhelyeket nem lehetett „belül” elhelyezni, mint ahogy az elegáns nyaralóknak is „*sub urbe*” volt a helyük. Tudjuk azt is, hogy a középkori monostorok jelentős része a városon kívül fekvő temetők mellett, vagy egyenesen a névadó szent sírja fölött épültek fel, és váltak a későbbi városfejlődés új csíráivá. A egykori magyar kertes települések jellegzetes sajátossága volt a palánkkal körülvett belsőséget gyűrűszerűen körbevevő akolkertek övezete. Ez előtt talán 20 éve láttam utoljára – akkor még csaknem épen – Nagykőrös egykori akolkertes övezetét, amiről állítom, hogy ma valódi hungarikumnak számítana. Önálló külső településrésznek tekinthetjük a pincefalvakat és a hegyközségeket, vagy a kúriákat és a kastélyokat is. A nagyvárosi növekedése során ugyan hamar bekebelezte az útjába eső településeket, de attól azok még történelmi városrészeknek tekinthetők. A mai szuburbanizációs tendenciák már elérték a következő gyűrűt: az agglomerációban fekvő önálló, értékes táji adottságokkal és saját történelmi maggal rendelkező településeket ma az agyonfejlesztés veszélye fenyegeti. Ha nem tudjuk is pontosan megmondani, hogy ez a hatásterület meddig tart, azt viszont igen, hogy az egykori városfalakon, sőt, adott esetben a közigazgatási határon is túlnyúlik. Mindezek alapján jogos, hogy ne településekről, hanem inkább *települési tájakról* beszéljünk, amelyen belül számos történelmi eredetű magot tarthatunk számon. Ez a szemlélet felér egy paradigmaváltással, aminek eredményeképpen a városi, vagy inkább a települési táj léptékű *rehabilitáció* és a történelmi városokra irányuló *értékvédelem* találkozhat.

A fentiek mellett nem megkerülni, hanem csak pontosítani szeretném a kérést, hogy t. i. „hol érnek véget” a policentrikus települési tájak értékes történelmi örökséget képviselő magjai, és hogy mi a helyzet a „köztes” térségekkel? Erre a kérdésre több válasz is adható, ezeket a következő 7 pontban próbálom összefoglalni.

1. Az első válasz hivatkozhatna a *Washingtoni kartá*-sokat vitatott kezdő mondatára, miszerint *minden város történelmi jellegű*. Ezen ugyan már túl vagyunk, de ha a tételben rejlő

populista felhangtól eltekintünk, akkor a belső határvonalak érzékeléséhez nagyon jó módszerek bizonyulhat az ú.n. *ökológiai túra*, amit néha az Urbanisztika tanszéken szervezünk hallgatóknak vagy külföldi csoportoknak. Ennek az a lényege, hogy ha elindulunk az egyetemtől egy meghatározott sugárirányban egészen a város széléig, és elkerüljük a főútvonalakat, akkor szép sorjában feltáruulnak a város egymást követő történelmi rétegei, *mint az évgyűrűk*. Ez a város titkos keresztmetszete. Eszerint a történelmi városrészek – fontos a többes szám! – átfedésbe kerülnek a *természetes övezet* jelenségével. Köztes térség nem létezik, a határok mindig közös határok. Nyílt titok, hogy mint településtervező mély rokonszenvet érzek ezzel a műemlékvédelmi szempontból komolytalan felfogással.

2. A következő megközelítési lehetőséget az ellentétes kiindulási pont kívánja: *hol vannak egyáltalán a történelmi települési táj magjai?* Erre iskolásan azzal lehetne válaszolni, hogy ott, ahol a műemlékek vagy/és a helyileg védett épületek térben *összesűrűsödnek*. Ez a „sűrűsödés” azonban legfeljebb a közepe táján fogható meg, onnan kifelé már aligha. Segíthet annak meghatározásában, hogy *hol kezdődik*, de nem ad használható támpontot annak meghatározásában, hogy *hol végződik* a történelmi város. Az épületállomány minőségét és gyakoriságát mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül. Talán ha nem a sűrűsögből, hanem a térbeli *folytonosságból* indulnánk ki, többre mennénk. Ehhez azonban értelmeznünk kellene a folytonosságot, vagyis újra kellene értékelnünk a hivatalosan (államilag vagy helyileg) védettnek minősített épületek *közti* „anonim” épületek minőségét a védett épületek kontextusában. Ez a megközelítés egy szokatlan, fordított építéspolitikát involválhatna: hogy t. i. nem csak az érdemelhet védelmet, ami értékes, hanem a zavaró hatású *köztes* épületeket is védeni kellene – már t. i. attól, hogy jelenlegi formájukban megújulhassanak. Ezt nevezném a „*nem fenntartható értékvédelem*” politikájának –, hivatkozva arra, hogy az utcakép vagy városkép szempontjából *negatív minőség* azért valakinek mégis csak (legalább anyagi) értéket képvisel, csak éppen ez a közösség számára nem tartható fenn. *Eszerint a történelmi város ott végződik, ahol a történelmi karaktert őrző épületek folytonossága már nem állítható helyre.*

3. Hogy hol ér véget a történelmi város, az az épületállománytól függetlenül nyilván *a városész alaprajzának ill. szerkezetének történetiségével* függ össze. Ez már egy jóval nagyobb kiterjedésű városrész *területi jellegű védelmének* lehetőségét veti fel, amelynek keretében az utcák vonalvezetését, a telekrendszert, az építési vonalakat és esetleg a beépítési módot és az épületmagasságot is védjük. Ez a megközelítés differenciált védelmi stratégiákat tesz lehetővé, amelynek mértéke városrésztől városrészeig változhat. Eközben elképzelhető az eredeti épületállomány teljes lecserélődése a beépítés intenzitásának

és magasságának növekedése mellett is. Nagyvárosaink belső-ségei csaknem kivétel nélkül ide tartoznak. A budapesti Erzsébetváros egyes tömbjeiben az egykori mezőgazdasági telekhasználat nyomai még ma is kimutathatók; mégsem jutna eszébe senkinek a korabeli falusi beépítést visszaállítani – jöllehet az Erzsébetváros történeti városrésznek tekinthető. Ez a megközelítés is tartalmaz azonban ellentmondásokat: mikor tekinthetjük a városalaprajzot „történeti jellegű”-nek? A védhető építészeti szoc-reál analógiájára adott esetben elmehetünk-e itt is az 50-es évekig (pl. Várpalota esetében)? A válasz itt is lakonikus: *a történeti város ott végződik, ahol a történeti utcavonalak és a telekrendszer már nem tartható fenn.*

4. A történeti városrészek lehatárolásának azonban nem csak műszaki-építészeti, hanem *kulturális szempontjai* is lehetnek. Nemrég sétáltam a budapesti Gát utcában, ahol József Attila született. Az épület egy egyszerű, emeletes eklektikus bérház, amivel szemben egy helyileg védett klinkertéglás nazarénus templom áll, jóval magasabb, különböző minőségű bérházak, földszintes raktárak, foghíjak és néhány, a ferencvárosi rehabilitáció keretében épült, mai építészeti felfogást tükröző épület társaságában. A hely szelleme vitathatatlan, de az utca egésze csak egy átfogó rehabilitáció keretében nyerheti el régi-új arculatát; ennek eredményeképpen azonban igenis történeti városrészé válik, mint ahogy annak tekinthetjük a Ferencvárosban a forgalomcsillapított Tompa utcát, a Mester utcát, vagy a körút felé eső párhuzamos utcák lassan megújuló sorát is. Ezt a térséget nem csak az új foghíjak sajnos elég közepes építészeti minősége jellemzi, hanem az is, hogy lassan sikerült visszaadni a városrész hangulatát, visszacsábítani a kisiparosokat és kereskedőket, szállodák építését támogatni, ami megnöveli a városrész látogatottságát és fenntarthatóvá teszi a sok hangulatos kis éttermet. 20 évvel ezelőtt még senkinek sem jutott volna eszébe a külső Ferencvárost történeti városrésznek tekinteni – vagy ha igen, az a kutatók magánügye maradt. Ez a példa – amit remélhetően még sok hasonló követ – arra utal, hogy történeti városrészek ma is „szülehetnek”. Eszerint egy történeti városrész határa ott van, ameddig *a rehabilitációs jellegű városfejlesztés energiái* elérik. A meghatározás arra is utal, hogy ezek a határok időben ki is tolódnak, vagyis nem véglegesek.

5. Mint megállapítottuk, nem csak az agglomerációs típusú térségekben, hanem már egy közepes nagyságú település esetében is megfigyelhető egy *többmagvú területi rendszer* jelenléte, ami felveti *a történeti városrészek hálózatának* és térbeli-építészeti kapcsolatainak kérdését. Valahányszor Győrben járok, mindig felkeresem az 1917-ben épült és Fiala Géza által tervezett egykori ágyúgyári lakótelepet, amely a budapesti Wekerle telep ikertesvére, és amelyet értékes történeti városrésznek tekintek. Ezért is tartom időszakosnak és jogosnak a konferencia témáját, ami a történeti város *és környéke*; az ágyúgyári lakótelep ugyanis a történeti városmaghoz képest már „körményék”-nek számít. Az esetek többségében ezek a történelmileg kialakult és ma is élő városrészek nincsenek olyan messze egymástól, hogy ne merülne fel *a köztük lévő kapcsolat városépítészeti minősége*. Ezen azt értem, hogy a védett városrészeket összekötő útvonalak, sétányok hozzátartoznak a városszerkezet folytonos természetű, hálózati jellegű elemeihez. Ezek kezelése, tudatos fejlesztése ugyan látszólag nem tartozik közvetlenül a felvetett kérdéshez, de módosíthatják a róluk alkotott és a tudatunkban hallgatólagosan pontszerűen, elszige-

telten, vagyis zárt entitásként élő képet. Véleményem szerint a valóságban a történeti városrészek közti kapcsolatok – legalább is városépítészeti szempontból – szervesen hozzá tartoznak magához a történeti városhoz, ha pedig ezek távol vannak egymástól, legalább a városról alkotott *mentális képnek* föltétlenül részei: ha Kevin Lynch élne, bizonyára fölvenné hatodiknak elhíresült 5 kategóriája mellé. A fogalmat tehát *egymással kölcsönkapcsolatban álló vagy legalább lokálisan rokon történelmi városrészek* formájában kellene újradefiniálnunk, ami a lehatárolás témáját is gazdagítja. Ezen a ponton nem csak érintkeznie kell az értékvédelemnek a városépítészettel, hanem szövetséget is kellene kötniük. Elég szomorú, hogy ma már csak településrendezésről beszélünk (ami köztudottan csak egy eszköz), a *városépítészeti kifejezést* (ami viszont inkább a célra utal) már szégyelljük kimondani. Pedig ha értékvédelemről beszélünk, akkor értékteremtésről is beszélünk kellene. *A történeti városrésznek eszerint nem csak határai, szélei, hanem kapcsolódási pontjai és kapcsolati térségei is vannak*, amelyek a jelenkori városépítészeti egyik fontos témáját kellene, hogy jelentsék.

6. A történeti városrészek lehatárolásának van egy olyan nézőpontja is, amelyet leginkább idélen szójátékkal tudnék érzékeltetni – előre is elnézést kérek –, amely mégis a helyzet véres valóságára utal: *a történeti város ott ér véget, ahol szétverjük, vagy – bűnösök közt cinkos, aki néma – ahol engedjük, hogy szétverjék*. Hadd idézzem Máté Zsoltot, miszerint „...sohasem a történeti érték avul el erkölcsileg, hanem a mindenkori jelen erkölce romlik meg, ha múltját kívánja eltörölni.” Olyan helyzetre gondolok, mint a kecskeméti malom pláza ügye. Eltekintve az eljárási rendek durva megsértésétől, olyan jelenségről van szó, amellyel szemben vagy a lehető legerélyesebben lépünk fel, vagy az ilyen konferenciák témája oka fogyottá válik. Ilyen akció nem csak annyi helyet foglal el egy vitán felül történeti városrészben, amennyit, hanem – forgalmi, parkolási stb. vonzatai miatt – legalább háromszor akkora. És mindenki tudja, hogy ez a Homoki dombi városrész lassú, de biztos halálát is elindítja – nem beszélve a Főtér ma még eleven életéről, amit a pláza, mint valami parazita szörnyeteg, magába fog szívni. És erre nem mentség az, hogy hasonló barbár beavatkozások sorában nem ez az első. De ilyen kezdeményezésre Európában *ma* már csak nálunk kerülhet sor; úgy látszik, hogy megint utolsó csatlósok akarunk lenni egy eleve vesztesre álló, öngyilkos csatában. Ha ez megvalósul, akkor volt egy *hungarikumunk*, és most lesz egy *multinacionálikumunk*. Könnyű elképzelni, hogy ezek után mi vár a többi történeti városunkra. A történeti városrészek lehatárolásának ezek után fontos stratégiai szerepe lesz abban, hogy a terrorista lelkiületű beruházó biztos célpontra találjon: hol kell időzített bombáját elhelyeznie... A fizikai romláson túl a szellemi következményeket is előre lehet látni. Mert aki azt hiszi, hogy az a valóság, ami a valóság show-ban van, és az az érték, amit a plázában meg lehet venni, azon beteljesedik a keleti mondás, miszerint *amit eszel, azzá leszel*. Hamvas Béla erre mondaná, hogy ez a *létrontás* tipikus esete – én viszont *hazaánulásnak* is tartom. Mert az érintettek ennek az egyébként is megcsönkített nemzetnek most már a belső szerveit kezdik ki. *A történeti városrész addig tart, amíg tartani tudjuk a létrontás erőivel szemben.*

7. Nem szeretném előadásomat ezzel a negatív és elszomorító képpel befejezni, és elnézést, hogy csak felháborodással tudok róla beszélni. Ezért engedjék meg, hogy végezetül

összefoglaljam mondandóm legaktuálisabb tézisét. Ez pedig az, hogy hiába határoljuk le történelmi városrészeinket, ha a város gazdája, a település polgárai, az önkormányzat és a képviselőtestület az értékeket nem tartják igazán magukénak, vagy ha igen, azok védelméhez nincsenek meg az eszközei, az államigazgatás pedig lebénul. E kérdés kezelésének legfontosabb kerete, véleményem szerint, az *integrált értékvédelem*. Az integrált értékvédelemnek az a lényege, hogy a műemlékvédelmet, a helyi építészeti és terület értékvédelmet nem ágazati feladatnak tekintik, hanem *a településfejlesztés szerves részeként* kezeli. A passzív, rendeletekre és hatósági kontrollra épülő védelem továbbra sem hanyagolható el, de e városrészeknek egyre inkább a város egészének társadalmi és gazdasági *jövőképében* van a helye, sőt merem állítani, hogy sok helyen – okos város-

politika mellett – *a kitörési pont* szerepét tölthetnék be. Többek közt ezért is aktuális, hogy elszigetelt együttesek helyett történetileg értékes városrészek hálózatáról beszéljünk. A történelmi városrészek határát lehet – és szükséges is – meghatározni, de a valóságban ez a határ addig ér, ameddig *az integrált értékvédelmi szándékok a településfejlesztési erőforrások részévé* válnak. Ezt ismerték fel az európai városok több évtizede, ennek is köszönhető a mieinknél fejlettebb környezetkultúrájuk és környezeti minőségük. Most, hogy néhány napon belül hivatalosan is Európához tartozunk, reméljük, hogy *ez az értékorientált szemlélet* lesz úrrá az egyoldalú piacorientált gyakorlattal szemben, és hogy nemzeti történelmi értékeink innentől *európai értékek* is lesznek, amelyeket egyszer talán Európa fog védeni – ha kell, velünk szemben.

NAGY GERGELY összeállításában jelent meg a Kossuth Kiadó *Magyar Örökség* címmel indított sorozatában elsőként a *Magyar építészek* kis albuma. A kiadó folyamatosan, korszakonként jelenteti meg a magyar építészet eredményeit összefoglaló nagy köteteket, ez a kis könyvecske terjedelméhez képest remek áttekintést nyújt a kezdetektől, pontosan a későgótikától napjainkig. 39 építész életművét ismerteti egy-egy oldalpáron, a reprezentatív válogatás jól tájékoztat fél évezred építőművészeti irányzatairól, alkotásairól. A kötet hasznát nagymértékben csökkenti szövegének pongyolasága, pontatlan megfogalmazásai, helyenként adatainak hibái. Mintha a már más írásaival magas színvonalát bizonyított Nagy Gergely kéziratát egy hozzá nem értő szerkesztő teljesen átírta volna. (G.J.)

KISS ISTVÁN építész (a leégett Budapest Sportcsarnok tervezője) könyvről (... *és megszülettek az építészet*, ÉTK kiadása, 2003) egészen véletlenül szereztem tudomást (bár erre a könyvre vonatkozóan különösen valószínű, hogy a gondviselés keze van a dologban). Mindenesetre jelentőségéhez képest furcsa, hogy eddig nem hallottam róla: a jelenkori építészeti kultúra kezdeteit, az alapvető műszaki felfedezéseket, az egyes ókori kultúrák technológiai teljesítményeit és azok szellemtörténeti hátterét ismerteti. Ahogy saját előszavában írja: „A könyv nem szigorú értelemben vett tudományos munka, hiszen sokszor egyetlen darab téglá vagy kő sem maradt az utókorra. Mégis a fennmaradt írások alapján lehetett megállapítani, milyen volt építészeti megjelenésük, mekkora a terjedelmük, hogyan használták őket. Ennek érdekében szükségképpen át kellett lépni az építészet határait, más diszciplínák területére merészkedve.” A mezopotámiai, mediterrán és közép-ázsiai kultúrákat felölelő, a műszaki gondolkodás logikájára épülő elméleti rekonstrukciók és leírások színes és érzékletes képet adnak az építészet lényegét adó összefüggésekről, tanulmányozását minden építészhallgatónak és vándoriskolásnak ajánlom. (G.J.)

LÜKŐ GÁBOR életműsorozatának negyedik köteteként látott napvilágot a Pozsgai Péter szerkesztette *Hímfi és a szarvas*, alcíme szerint a finnugor mítoszokkal és magyar emlékekkel foglalkozó Lükő-írásokból összeállított könyv (Táton kiadó, tel: 2701794). Az ismét mintaszerűen gondozott, jegyzetelt, mutatkozó kiadvány Lükő Gábor sokirányú tudományos tevékenységének újabb szeletét teszi hozzáférhetővé: a finnugor mitológia Kárpát-medencében megőrzött nyomait elemzi. A kárpát-

medencei kulturális együttélés történetének és jellegének rendkívül érdekes és fontos motívuma az obi-ugor medvénekek örökségének a magyar hagyományból teljesen kikopott, de magyar közvetítéssel a román népköltészetbe bekerült és ott megőrzött emlékegyéből, amelyet Lükő Gábor egyik tanulmánya több szempontból vizsgál. Lükő különös érdeme, hogy kutatott témáit egyszerre képes a zene, a tárgyművészet, az irodalom, a mitológia felől megközelíteni, és hogy nagy érzékenységgel és elfogulatlan nyitottsággal fordult a szomszédos népek hagyományai felé, aminek jóvoltából nagy mértékben gazdagodtak a népi kultúráról való általános ismereteink is.

A SCHULEK FRIGYES Kéttannyelvű Építőipari Műszaki Szakközépiskola diákjai nemrégben Kós Károly emlékkiállítás rendeztek (amelynek kiegészítéseként a Vándoriskola hallgatóinak munkáit is bemutatták). A kiállítás örömteli meglepetés volt számomra, nem is elsősorban az egyébként gondosan, kulturáltan összeállított és kiállított anyag miatt, hanem mert már belépve az iskolába mindjárt szembetaláltam magam egy nemes és szokatlan Schulek-kultusz jeleivel, de annak tartalmi vonásaival is. A falakon a Mester rajzainak reprodukciói mellett olyan diákmunkák láthatók, amelyekhez hasonlók a Műegyetem második emeleti folyosóján a száz évvel ezelőtti oktatás minőségét érzékeltetik a hallgatókkal. Schulek terveit dolgozzák fel a diákok (többek között) megdöbbentően nagy önfeláldozással, de ugyanígy Kós és Tomallyay egy-egy akvarelljének nagyszerű másolata is látható volt a kiállításon. A díszteremben olyan papír épületmodelleket láttam, amelyeknek az Építészeti Múzeum gyűjteményét kellene szaporítaniuk, és amit az iskola által rendezett 2002-es nemzetközi építészeti diákkonferenciáról, a német nyelvű oktatásról, a rendszeres népi építészeti felmérésekről hallottam, az a szakmai oktatás általános színvonaláról bennem kialakult elkéserítő képet nagyon felderítette. (G.J.)

VÁNDORISKOLA FELVÉTELI PÁLYÁZAT 2004 – Pályázati kiírás, információk, konzultáció: Salamin Ferenc, Erhardt Gábor, AXIS Építésziroda, 1024 Budapest, Margit körút 5/a Tel.-fax: 438 4956, e-mail: e.axis@chello.hu, www.vandoriskola.hu Beadandó: portfólió és kiírás szerinti tervezési feladat Beadási határidő: 2004. augusztus 30. 16 óra. (AXIS Építésziroda) Személyes meghallgatás: 2004. szeptember 4. 10 óra. (Magyar Művészeti Akadémia, 1034 Budapest Kecse utca 25.) A pályázatot elnyerőket októbertől alkalmazzuk.